

Graven in de tuin van paleis Het Loo

In 1685 besluit koning-stadhouder Willem III een jachtslot te laten bouwen. De Veluwe herbergt voldoende wild om grote jachtpartijen te houden en zo de gasten te kunnen vermaken. Daarnaast leent de locatie zich uitstekend om een tuin te laten aanleggen met diverse fontein en cascades. Met de ligging aan de voet van de Veluwe is men bovendien verzekerd van een grote hoeveelheid water met een groot verval waardoor het water genoeg kracht heeft om diverse fontein en cascades te laten spuiten. Na vijftien jaar ontwerpen, bouwen, en aanleggen, zijn het paleis en de tuin grotendeels gereed. Sinds die tijd kent de tuin nogal wat aanpassingen. De grootste aanpassing bestaat uit het aanleggen van een Engelse landschapstuin over de Franse geometrische tuin heen. Dit gebeurt onder Lodewijk Napoleon begin negentiende eeuw. In de jaren 80 van de vorige eeuw wordt besloten stapsgewijs de oorspronkelijke Franse tuin te herstellen. Begin deze eeuw heeft voortbordurend op dit herstel de van oorsprong aanwezige zichtas weer gestalte gekregen door een laan van bomen te planten vanaf het hek dat de paleistuin scheidt van het park in noordelijke richting. Dit voorjaar werd besloten om in het verlengde hiervan ook de beukenhaag tussen de colonnades en het hek door te zetten tot aan de vijver en daar een houten steiger te realiseren. Bij graafwerkzaamheden stuitte men op een fundament. In opdracht van de Rijksgebouwendienst heeft de gemeente Apeldoorn in samenwerking met amateur-archeologen van het Archeologische Werkgemeenschap Apeldoorn (AWA) en het Nationaal Museum Paleis Het Loo in augustus en september van 2003 een opgraving uitgevoerd om duidelijkheid te verschaffen omtrent dit fundament. Het resultaat overtreft alle verwachtingen. Niet alleen is het formele einde van de oorspronkelijke paleistuin aangetroffen, maar is ook een waterwerk met fontein en cascades blootgelegd dat binnen Nederland zijn weerga niet kent.

Inleiding

De tuin van paleis Het Loo kent een bewogen geschiedenis. Om de Franse koning Lodewijk XIV te overtreffen, liet Willem III twee kilometers lange waterleidingen aanleggen van hogerop de Veluwemet als resultaat dat de Koningsfontein een hoogte bereikte van 13,5 meter. Daarmee spoot deze fontein hoger dan de fontein van Lodewijk XIV. Naast dit verbluffende staaltje watermanagement zorgde de continue toevoer van schoon kwelwater

Uitsnede van Limittencarta van W. Leenen uit 1748. Hierop staan de 2 waterleidingen aangegeven die in opdracht van Willem III zijn aangelegd.

ervoor dat het fonteinwater fris was; dit in tegenstelling tot het fonteinwater in Versailles, alwaar het water rondgepompt werd en zodoende kwalijk geurde. Rond 1700 was de tuin grotendeels gereed. Een eeuw later, rond 1795, raakt de eens zo prachtige tuin in verval. De tuinen werden geplunderd, beelden meegenomen of kapot gemaakt en de loden leidingen van de waterwerken onttreemd. Tijdens Lodewijk Napoleon (1807) wordt er besloten de paleistuin onder een dikke laag zand te bedekken en conform de mode van die tijd een tuin in de Engelse landschapsstijl aan te leggen. Begin jaren tachtig van de vorige eeuw is men begonnen om de dikke laag zand weer af te graven en de Franse tuin in oude glorie te herstellen. Enige jaren later is de reconstructie van een groot deel van de Franse tuin een feit. Als je vandaag de dag Het Loo bezoekt, waan je je in het jaar 1700 en kan je genieten van alle pracht en praal van het paleis en de tuin van Het Loo zoals dat er bij benadering uitzag ten tijde van Koning- Stadhouders Willem III.

Historisch onderzoek

Omdat het Loo een koninklijk goed was en grote bekendheid genoot in binnen- en buitenland vanwege de prachtige tuinen en het ingenieus toepassen van watertechnische kennis bij de aanleg van fontein en cascades, zijn het paleis en de tuinen vaak onderwerp geweest van tekenaars, architecten en reizigers. Talrijke historische bronnen als prenten, reisverslagen en kaarten uit verschillende perioden zijn bekend die ons verhalen over de schoonheid van het paleis en de tuinen. De belangrijkste bron is het verslag van de paleistuin dat in 1699 is opgemaakt door Walter Harris, lijfarts van Willem III. Nauwgezet beschrijft hij de tuin, de fontein, cascades, beelden en beplanting. Dit verslag heeft dan ook ten grondslag gelegen aan de reconstructie van de tuin in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Harris beschrijft de locatie van de huidige opgraving als volgt:

Voorbij de colonnades voert de laan ons in noordelijke richting tussen moestuinen door die aan het zicht worden onttrokken door een haag van hoge Hollandse iepen. Al wandelend, komen wij bij nog een cascade met een fontein. Aan weerszijden van de cascade ligt een stenen trap van drie treden die we opgaan. Op het hogere niveau ligt nog een fontein, maar deze is niet voorzien van een spuit.... Deze fontein wordt aan beide zijden geflankeerd door twee, overdekte rustplaatsen. Deze zijn voorzien van mooie fresco's en de vloer bestaat uit wit marmeer. Buiten de rustplaatsen en rond de fontein is de bodem versierd met een mozaïek van witte, zwarte en geelachtige kiezelstenen. Wanneer wij nog

(Romeyn de Hooghe) 't Konings Loo, ca. 1690.

eens twee treden van een trap bestijgen die de gehele breedte van de laan beslaat, kunnen wij niet verder. Ons pad wordt versperd door een ijzeren balustrade waarachter een kanaal te zien is. Beneden in het kanaal bevindt zich een fontein temidden van guirlandes die bestaan uit schelpen, versteende aarde en sponsachtig gesteente. Vanaf de top valt het water trapsgewijs op drie schalen van dezelfde substantie. Vervolgens zijn links en rechts van de fontein nog eens twee cascades te zien.

De locatie is rond 1690 onder andere afgebeeld door P. Schenk in een prent met de titel: "De rustplaats in de thuyen". De situatie zoals die op deze prent is getekend, verwachtten de archeologen dan ook aan te treffen. Een misvatting bleek later. Kort na de aanvang van de graafwerkzaamheden kwam een medewerker van Het Loo met een "nieuwe" prent van dezelfde maker. Op deze prent die komt uit een herdruk van een prentenboek zijn nieuwe veranderingen te zien van deze cascade. De prent dateert van rond 1700. De afbeelding van deze prent komt grotendeels overeen met de situatie zoals die in de opgravingsput werd aangetroffen.

De rustplaats in de thuyen (P. Schenk, ca. 1685).

Gezicht der rustplaatsen en nieuwe veranderingen te zien van achteren over den generalen tuin (P. Schenk, ca. 1697).

De resultaten van de opgraving

In het najaar van 2003 is een waterwerk met fonteinen blootgelegd dat zijn weerga niet kent. De overblijfselen zijn wonderwel bijzonder goed geconserveerd. Het waterwerk bestaat uit een waterbekken van 10 bij 4 meter dat aan de zuidzijde wordt begrensd door een muur van bijna 2 meter hoogte. Op de muur, die vermoedelijk nog een halve meter hoger moet zijn geweest, stond een grote, ijzeren balustrade over de gehele breedte van de laan.

Houten vloer aan oostzijde van het waterbekken.

Vanaf de muur keek men in noordelijke richting uit over de hei waar op een afstand van circa 1300 meter een houten piramide was opgericht. Onder langs de muur stroomde een beek die het waterbekken voorzag van water. Op ingenieuze wijze was er voor gezorgd dat aan twee kanten van het waterbekken water in een cascade het waterbekken instroomde. Hiertoe tapte men water af van een aardewerken waterleiding die rond het bassin liep en

Aardewerken pijpleiding.

tevens water leverde voor de Koningssprong. Het water werd vervolgens door een loden leiding onder de vloer van het waterbekken geleid. Direct buiten het waterbekken, in het oostelijk gekanaliseerde deel van de beek is een grote cascadebak gevonden die op de rand van het waterbekken moet hebben gestaan. Van de aardenwerken waterleiding zijn verschillende delen teruggevonden. Het gaat hier om een tiental aardewerken pijpleidingelementen. Het is bekend dat deze elementen diverse versieringen/symbolen

Franse lelie als ornament op een waterleidingssegment.

konden voeren (lelie, roos, korenaar, distel en een harp) die verwijzen naar de landen waar Willem III zich kon beroepen op het koningschap. In de opgraving is één fragment met een Franse lelie afgebeeld. Verrassend echter van deze pijpleiding is dat op een ander element, niet makkelijk zichtbaar, een W en een V zijn afgebeeld. Vermoedelijk betreft het hier een pijpleiding uit de periode van Willem V. Uit historische bronnen is op te maken dat in 1765 de tuin en de waterwerken een grote opknapbeurt hebben gekregen. Om te voorkomen dat zand en leem door instromend water uit het waterbekken zou wegspoelen, heeft men aan beide zijden een houten vloer gemaakt. Deze bestond uit eikenhouten planken van 30 centimeter breed. Deze planken waren met nagels bevestigd aan een

Ijzeren ring

raamwerk van balkjes die op hun beurt met ijzeren krammen vastgezet waren op een rollaag van de muur. De beek is enige meters, zowel aan de oost- als de westzijde van het waterbekken gekanaliseerd. Aan de kopse kanten van het gekanaliseerde deel zijn delen van een ingestort bruggenhoofd gevonden. De brug zelf bestond uit een aarden wal waaronder een duiker was gelegen, zodat het water vrij doorgang had. Aan de zijde van het waterbassin stond op de vier kadehoeken een voluut (steen met een krul versierd).

Drie van de vier gevonden voluten.

Het mooiste onderdeel van deze waterpartij is ongetwijfeld de opstaande muur van twee meter hoog die versierd is geweest met diverse mozaïeken. De muur is onderverdeeld in een aantal segmenten (luiken) welke is voorzien van een eigen mozaïek. De mozaïeken bestaan uit steentjes van verschillend formaat en kleur die wanneer ze bevochtigd werden door de fontein een prachtig aanzicht boden. Het is een unicum dat de mozaïeken in deze context nog zo gaaf aanwezig zijn. Een van de luiken is zelfs nog helemaal intact. De middelste drie, grotere luiken zijn vermoedelijk opgevuld geweest met appliques. De aanwezigheid van zeer veel nagels (spijkers) die uit de muur steken en de resten hout die op diverse plaatsen bij de luiken zijn vastgesteld, doet vermoeden dat in een latere fase alle luiken voorzien zijn geweest van houten appliques. Onder deze luiken bevindt zich een rollaag van grote natuurstenen keien die vlak boven de waterlijn zullen hebben gelegen. Onder uit de muur komt een grote, loden leiding die een spuitkop naar boven heeft. Naar aanleiding van de vondst van een derde, kleinere cascadebak mag verondersteld worden dat deze in het midden van de muur heeft gehangen en door deze spuitkop werd voorzien van water.

Cascadebak

De loden leiding liep echter door in noordelijke richting. Midden in het waterbekken iets uit het lood van de muur maar precies in het midden van de zichtlijn staat een stenen fundament waar een fontein, opgebouwd uit drie lagen van versieringen, heeft gestaan. De loden leiding zorgde ervoor dat van bovenaf water uitstroomde over de naar onder breder wordende drie lagen.

Naast het hierboven genoemde waterwerk zijn de fundamenten van de twee rustplaatsen (repositoirs) aangetroffen. Deze grensden direct aan de mozaïekmuur. De hoeken van de repositoirs, waar grote zuilen opgetrokken waren, zijn diep gefundeerd. Aan de achterzijde daarentegen was dat niet nodig en daar is dan ook maar een fundament aangetroffen van vier stenen dik.

Het geheel van repositoirs en waterwerk staat scheef georiënteerd ten opzichte van de zichttas. Dit is uitzonderlijk omdat de rest van de tuin zich strikt houdt aan de geometrische eisen. Waarschijnlijk is de ligging van de daar aanwezige beek richtinggevend geweest voor dit waterwerk. Deze ligt immers scheef ten opzichte van de zichtlijn. Het kan er op duiden dat de praktische uitvoering van alle waterbouwkundige onderdelen in de tuin zo'n enorme opgave was en groot vakmanschap vereiste dat hier gekozen is voor een makkelijke oplossing. Het is bekend dat de waterwerken geregeld gerepareerd moesten worden en het gebruik maken van een al aanwezige beekbedding gaf enige zekerheid. Hoewel de prenten dit niet weergeven, is het mogelijk dat juist deze afwijking in oriëntatie een prikkelend fenomeen is geweest in die tijd.

Beslagstuk van verguld koper met de initialen van Willem III en Mary (restauratie/foto M. Langeveld).

en Willem III alsmede de R van het woord rex is afgebeeld in sierlijke letters. De cirkel wordt geflankeerd door twee, dikke engeltjes. Boven de cirkel staat een kroontje dat tevens de bovenzijde vormt van het object. Drie gaatjes met schroefdraad geven de locatie van de schroeven aan waarmee dit beslagstuk heeft vastgezet op een kistje, een leren tas of ander voorwerp. Hoewel men zou verwachten dat je in een fontein diverse muntjes zou aantreffen, is er tot nu toe slechts één koperen muntje gevonden.

Naast bovengenoemde vondsten zijn er voornamelijk gebruiksvoorwerpen, zoals borden, glaswerk, pijpenkopjes gevonden, hoewel in geringe mate. Naast deze vondsten zijn er wel veel loodfragmentjes gevonden alsmede een grote hoeveelheid zwarte steentjes en kleine, gele baksteenbrokjes. Het vermoeden bestaat dat het centrum van het waterbekken voorzien is geweest van een mozaïekvloer. Met deze resultaten is een archeologische vondst die zijn weerga niet kent binnen Nederland. Zelden werd eerder een koninklijke tuin of delen daarvan blootgelegd. De fundamenten en de staat van conservering maken het zeer wel mogelijk een natuurgetrouwe reconstructie te maken van het waterwerk en de repositoirs. In deze brochure zijn de voorlopige resultaten van de opgraving verwoord. Nadere bestudering van de vondsten en de sporen kan tot andere interpretaties en conclusies leiden.

Opgravingstekening

Eén van de mooiste voorwerpen die gevonden is, is een beslagstuk van verguld koper. Het beslagstuk meet ongeveer 10 bij 7 centimeter en is opengewerkt zodat er een wirwar aan sierlijke guirlandes is ontstaan. In het midden bevindt zich een cirkel waarbinnen de initialen van Mary

Glaswerk

Koraal

Glaswerk

Schelpen

Knikker

Gem

Borgpen

Verzameling gevonden pijpenkoppen en - steeltjes.

Colofon

Uitgave
Dienst Ruimtelijke Ordening en Wonen
Afdeling Bouwtoezicht en Monumenten
Team Beleid, Archeologie en
Monumenten

Foto's
Afdeling Bouwtoezicht en Monumenten

Vormgeving en opmaak
Update Design, Apeldoorn

Druk
Felua-groep, Apeldoorn